

Illyés Gyula

ÍTÉLET ELŐTT (V)

20

Menyőd szellemi irányítói már a parasztok puszta említésére rendszerint felingerlődtek. Egyik pillanatban irigyelték, a másokban sajnálták a parasztokat. A búza ára néhány esztendeje olyan félelmetest zuhant, hogy egész Közép-Európa parasztsága szedhette volna a sátorfáját, s nézhetett volna más mesterség után, mert a termés olyan ráfizetéssel járt, nemcsak az elvetett szemet nem érte meg, hanem az elszórt trágyát sem. Hogy a masina mégse álljon le, a kormány minden mázsa búza után bizonyos összegű könyöradományt adott, bízva abban, hogy a farkába harapó kígyó – a tőkés világgazdaság – csak nem nyeli le véglegesen és tökéletesen önmagát.

Az állami könyöradomány java, ahogy történni szokott, a legkevésbé szűkölködő gazdáknak jutott, a nagybirtokosoknak. Sőt, hogy legyen miből juttatni ezeknek, a földművelők alsóbb rétegét, ahogy törvényszerű, annál keményebben sajtolták. Nehezen ment: seregestül voltak falvak, helyesebben falurészek, ahol a parasztsífonok fiókjában összesen nem akadt száz forint. Az adószedés a falvak peremén úgy folyt, mint Caraffa és Bástia korában: a borjú kiráncigálásával, a dunyha kihajításával, szurony fedezte licitációval, sortúzzel.

Éppen csak hogy ropogó jó magyar vezényszóra.

A szellemi vezetők sajnós nemigen láttak különbséget a falu pereme és szíve között: a kucsmák, a csizmák, de még a bajszok és az „adjék isten”-ek is valóban megtevéstően hasonlóak voltak.

Így aztán amikor Sisitka másodszor is megkockáztatta, hogy a parasztok nehezen fognak újabb költséget vállalni, Raynald, ezúttal is ő, szinte haragosan fojtotta bele a szót:

– Nanananana! Nem kell őket annyira sajnálni! Cserélnék velük. Ház, jószág, istálló! Csak a belsősége mindnek megér legalább tízezer pengőt!

– Már amelyiké – mondta Latinkovics, ő tudta, mért.

– Ugyan kérlek, úgy élnek itt a külsősoriak is, mint isten Franciaországban! Csak elnézem őket! Délután négykor már ott a nyakban a tarisznya, a tarisznyában a pintes meg a pincekulcs, s föl a szőlőbe. Aztán ki a diófa alá, a kőasztalra fölkészített vászonkorsó meg harapnivaló mellé, csak úgy magányosan, egész délután. Voltál ilyen pincében? A gerendán szalonna, szajmóka, sonka; a pince mellett abban a kis „kan-kert”-ben hagyma, krumpli. Az öreg Pirczi Bálint még csirkéket is tart fönt; maga belezi, süti, főzi magának vagy az „emberpajtásai”-nak. Ott pipálnak, iszogatnak, amíg mi itt lent fulladunk a porban, melegben, gyerekzivajban, asszonyiskoltozásban. Csak nézem még este is ott fön azokat a kis fényeket, a bogrács alatt, a szalonna vagy halsütő nyárs alatt. Igazán mintha a csillagokban csücsülnének!

– Már amikor csücsülhetnek. Aratáskor nemigen másszák a hegyet – mondta Latinkovics.

– Mi az, két hét! De még télen is feljárnak a szőlőikbe. Sőt akkor csak igazán.

– Már akinek van szölleje; s egyáltalában földje – mondta Pasztobányi oktató hangon. Itt Menyődön értesült arról a különös tényről, arról a pusztán ésszel ki nem következtethető körülményről, hogy vannak olyan földművesek is, akiknek nincs földjük; egy folyóiratról értesült erről, egy hosszú cikkből, amelynek érezhetően fiatal szerzője válogatva volt gorombán szókimondó és az érthetlenségig tudományos.

– Van azoknak mindenük – vágott vissza Raynald.

– S mégsem boldogok – szólt közbe most Makkosy, majdnem tökéletes kinyilatkoztatásszerűséggel, bár hangját fátyolozta már a bor. Nem bírta jól az italt. – Mégse boldogok – ismételte, most már hibátlanul.

Ő ismerte azt az életet. Volt a plébániának is pinceje, jókora szölleje.

– Mert műveletlenek! – heveskedett Raynald. – Nem a kultúrára vettek irányt. A hasuk meg a „van” az istenük! Az asszonyoknak meg a flanc.

– Igaz – ismerte el Sisitka is.

– Te aztán tudhatod az esti tanfolyamainkról! – nyújtott lelkileg kezét Sisitkának Raynald. A kultuszminisztérium népművelő tanfolyamainak gondját is Sisitkára hárította az igazgató tanító. Az óránként ötven fillérrel díjazott előadásokba bevonta Sisitka ugyan Raynaldot is, de azért túlzás volt azt „tanfolyamainknak” nevezni. Benne volt abban az orvos is, a patikus is, csaknem az egész idősebb korosztály intelligencia – ez az egészségtannak, az a gazdaságtannak –, benne volt még – a könyveléssel, mert az is volt – Kurucz úr is.

– Szóval fizethetnek nyugodtan – mondta Raynald.

Sisitka becsületesen megrázta a fejét.

– Nem lehet kívánni azt tőlük.

„Te nem kívánod persze – gondolta keserűen Raynald –, adjanak csak annyit, hogy te megkapd a magadét!”

Szerény „jó estét”-tel megjelent az asztalnál a fiatal kocsmáros. Leült egy hajszálnyira távolabb az asztalhoz, mint a többiek. De éppúgy rendelt, éppúgy emelte egy kis fröccsért a kezét a felesége felé, mintha csak vendég volna.

Megszólt a főjegyző. S valamiképp már egypár pillanattal előbb a levegőben volt, hogy meg fog szólalni.

– A baj, az igazi – kezdte okosan –, hogy a paraszti tőke az majdnem mind holt tőke, megmozdíthatatlan. Azt mondtad, tízezer forint is megvan egy ilyen belsőségükben. Nahát most: mit tud csinálni tízezer forintból az ember Pesten? Üzletet a körúton, cukrászdát Budán. S mit hoz ki belőle? Háromszobás lakást, zongoraórát a gyerekének, nyaralást legalábbis a Balatonon. Ezek meg csak ülnek azon a beszikkadt vagyionon –

– Hát adjanak túl rajta! Ugorjanak ők is a mély vízbe! – mondta Raynald.

– Ez az, kérlek, csakhogy ahhoz érteni kell egy kicsit az úszást is. Vagyis vannak itt rajtunk kívül eső faktorok –

– Akkor meg nyeljük a vizet ők is. Fulladjanak meg!

– Így azért mégsem lehet beszélni – szólt közbe majdnem érdesen Latinkovics, s Raynaldra szigorú, Ökrösre pedig olyanforma pillantást vetett, aminőt ajtó előtti udvariaskodásnál e szók helyett használ az ember: tessék besétálni. Latinkovics tudta, hogy ez csak első része Ökrös parasztelméletének. Ő hallotta már az egész elméletet, nem csak a főjegyző szájából; maga is ott volt azon a közigazgatási értekezleten, ahol Ökrös az elméletet elsajátította, egy harminc év körüli, de máris erősen testesedő előadótól.

– Amúgy is megfulladnak – bökte oda váratlanul Bódör, akinek alsó végtagjai ismét elfolyondárosodtak, szeme pedig már gépiesen is célzásra hunyódva a terem boltíveit járta.

– Őszintén szólva ezekért az itteniekért nem lesz kár – mondta Pasztobányi Dönci. Az itteni magyarokat – még őszintébben szólva – nem tartotta igazi magyaroknak.

Szülei annak idején Eperjesről optáltak Miskolcra, de neki, a felvidékinek is, a magyar valahogy csak a síkságon volt teljes, ott állt jól a talpán. Már a falvak és puszták neve is ezen a zezugos vidéken! Jut, Jaba, Kajdacs! Szinte marta az ember fülét. Csongorád meg Debrecen, ez esik jól a fülnek és a nyelvnek. Maga is katolikus volt, de – a legőszintébben szólva – a katolikus magyarokat is némi gyanúval nézte.

– No de mégis különbséget kell tenni paraszt és paraszt között! – adta ismét a lapot Latinkovics a gazdájának.

Ökrös helyeslően bólintott, de – bár megteremtődött hozzá a csend – csak nem szólt meg. Várta, hogy ismét eszébe jusson, mit is akart az imént mondani.

– Nincs igazatok – mondta addig is.

De csak nem jutott eszébe, mi is volt, amiről olyan jó mondandója volt. Keményen a papra nézett. Vele volt vitában?

– Az már bizonyos, hogy nem jó túlmagyarázni a textust – mondta. Emlékezetében hirtelen az merült fel, amit az imént az öregasszony krisztusi megszállottságáról hallott. – Az egyház mai feladata... – kezdte. Bent volt az egyenesben.

Röviden azt fejtette ki, ami a pap felfogása is volt; hogy a vallást szorosabban hozzá kellene kapcsolni a közigazgatáshoz. Könnyedén, világosan beszélt. Makkosy fokozódó ingerültséggel hallgatta.

A jókedv, hogy ilyen könnyedén tud bánni a gondolatokkal, Ökröst a tréfa határára vitte. – Juliska nénit szószekről kellene megróni a példaadás miatt. Ahogy az adófizetésre is a szószekről kellene buzgalmat kelteni!

– Mint Szent László korában – mondta Latinkovics.

Szűkebb társaságban megjárja az ilyen tréfa. De itt? Azonkívül Ökrösök jó, ha nagy ünnepen bekegyeskedtek a templomba. A pap sohasem járt náluk – sehova se járt –, de tudott a meztelen képekről, az asszony szabadszájúságáról.

– Helytelen beszéd! – mondta feltűnő érdesen Makkosy. Még a fejét is félrefordította, mint aki hallani sem akarja az ilyen szavakat. A lámpafényben egy pillanatra megvillant zavaros tekintete.

– No de ha az egyházi adóról meg lehet emlékezni! – tartott ki a tréfa mellett Ökrös.

– Kérem, az más!

– A parasztnak ugyan nagyon egy!

A banda együtt nevetett a főjegyzővel.

Makkosy a fronton kézigránát dobott, szuronyrohamban vett részt. Azóta sem engedhette meg, hogy elkapja az indulat. Mert akkor óriási baj támadt: úgy ejtette a hangot, mint még kamaszkorában is. A vallásos elragadtatás pillanataiban, a prédikációk szép hevében is ügyelnie kellett arra, hogy ajkáról a rendesnél magasabbra szánt szó ne így röppenjen ki: hí-feim! étes dest-féreim!

Nem válaszolt, s ettől arca, fejtartása egy árnyalattal még méltóságosabb lett. Ben-szejében a figyelem szerencsére másfelé terelődött.

Ösztöne, mint a legtöbb miséző papé, oly csalhatatlanul jelezte az éjfél közeledését, akár egy jól beállított ébresztőóra. Nem az éjfél jelezte, amikor már úgyszem lehetett volna inni, hanem pontosan éjfél előtt tíz percet.

Kihúzta cingulusa alól kis ezüstóráját; valóban annyi volt az idő. A többiek ismerték és tisztelettel nézték ezt a mozdulatot. Viselkedésük egyszerűen megváltozott, megnyhült.

Ő pedig felemelte üres poharát. A fiatal férj szó nélkül átvette s olyanfajta sietséggel hozta tele, mintha sebesültnek hozta volna. Makkosy várt még egy kicsit – szinte ösztöne percmutatóját fülelve –, aztán lassan fenéig ürítette a poharat.

Nem ment el azonnal. De magától értetődött, hogy a beszélgetést nem lehet folytatni.

Bődör összekotorta a lábát, derekát felegyenesítette.

– Egy karambolt? – kérdezte Pasztobányi Döncit.

Fölkeltek, dákóért mentek.

Végre felállt a pap, s egy utólagos mozdulattal magára rántotta azt a méltóságot, amelyet képzelme szerint hivatása kellékeként kellett viselnie. Főbólintással búcsúzott. Fizetett. S vitte kifelé nem mindennapi termetét annak az embernek az öntudatával, aki rég megszokta, hogy minden mozdulatát, járását figyelik, s teste minden mozdulatának jelentőséget tulajdonítanak még hátulról is. E mutatós termet mellett szinte észre sem lehetett venni, hogy a fiatal férj mögötte botladozik, vele együtt indul kifelé.

Másfajta termet volt ez, mint Sisitkéé. Sisitka úgy örökölte – becsületes Pilis vidéki mészégető szülőktől – a termetét, s azért hordta olyan egyenesen, mert ő semmit sem titkolt. Makkosy nem volt magas. Termetét olyan egyenesre, olyan határozottra s így látszólag még magasra is ő maga nevelte, mégpedig nem súlyzókkal és bordásfallal, hanem a lélek állandó gyakorlatoztatásával, azaz készenlétben tartásával. Olyan sudáran például azért járt, mert tudta, hova megy, úgy érve ezt, hogy az asztal és az ajtó közti úton is – látszott – azt a távolabbi célt nézi, ahová tán csak tíz év múlva fog elérkezni.

Irigység áradt utána a szemekből, tisztelettel egyes, halk és úrias, mondhatni, jól nevelt irigység.

A jobbadán szegény Menyőd szellemi iparúzóit közt az ő jövedelme volt a legnagyobb; párját ritkította a járásban is. A templom kegyúri alapítvány volt, egyházközségileg valami húsz pusztát tartozott hozzá, még abból az időből, amidőn mindazokon egy volt a kegyúr: maga a herceg. A bérlők nagy része zsidó volt, vagy kikeresztelkedett zsidó, s ezek a kegyúri kötelességeket oly boldogan teljesítették, mintha cserébe egy kis igazi hercegi mivolt szállta volna meg őket. Hajdan három-négy káplán élt itt s járta a pusztákat, a papi szolgáltatást is, a parochiát is úgy méretezték. Káplán az öreg plébános alatt is csak egy volt, most meg már egy sincs. Az uradalmak már nem kívánták, hogy isten szolgálói látogassák a cselédházakat; szinte annál pontosabban küldték a járandóságot – most már készpénzben is –, minél kevesebb volt a lelki vizsontszolgáltatás: minél kevesebbszer kellett kocsit küldeniök papokért. Akiknek – őszintén szólva – nem is lehetett sok vágyakoznivalójuk azok közé az eldurvult, elistentelenedett pusztaiak közé, akiket a városi katonáskodás, szolgálóskodás – különös járása az időnek! – valósággal a pogány korba lökött vissza.

A menyődi plébánost voltaképpen a püspök választotta, mert a kegyurak, az újak kiváltképp, illendőnek érezték, hogy egyetértsenek s együttműködjenek a felsőbb egyházi vezetéssel. S vajon a püspök kinek juttat ilyen stallumot? Véletlen, hogy az előző plébános itt öregedett meg. A menyődi plébánosok magasabbra szoktak lépni: afféle előszoba ez a plébánia, ahonnan vezetett út már, s nem is egyszer, püspöki székbe is.

Tán ezt látja Makkosy is az alatt a pár lépés alatt is. A temperált, finom irigység mindenestre erre is kiterjedt; tán ettől is lett olyan disztíngvált.

Az urak olyan meghitten húzták összebb széküket a főjegyző köré, hogy Ángyán megérezte: fölösleges köztük. Visszatelepedett Bődör és Pasztobányi is.

A fiatalasszony egymagában ült. Áttelepedett hozzá.

- Megint csak maga strázsál bennünket? Feküdjön már le!
 - Mikor beszélhetnék a doktor úrral?
 - Akár most.
 - Négyszemközt.
 - Hát itt nem úgy vagyunk?
- Az asszony a fáradt fájós fő kelletlen pillantását vetette rá.
- Akár holnap. Ha elmegyek hazulról, Herpay néni rögtön becsukja a zsalukat a legyek ellen. Vagyis ha nyitva vannak, otthon vagyok. Innen az ablakból is megláthatja.

21

Másnap, ahogy a déli kosztosok elszállingóztak, a szokásos ebéd utáni pangás elején Piroska rögtön átment a plébániára. Dobogott a szíve, amikor belépett.

Várnia kellett. A gazdaasszony végre bekormányozta a tágas, világos, de mégis hűs irodába.

A pap a délutáni álmukból fölvert emberek szigorú tekintetével fogadta. Hellyel kínálta. De maga nem ült le. Karba font kézzel támaszkodott szép élénksárga amerikai íróasztalának. Mögötte éppoly sárga fakeretben Munkácsy Golgotája függött. Jobbra tőle kisebb s vékonyabb – mintegy családias – keretben Prohászka püspök, balra pedig a gyermek Habsburg Ottó képe.

Makkosy a püspöknek köszönhette ezt a jó plébániát. De a hívek is megválasztották volna, kiváltképp az öregasszonyok. Olyan ember volt, akiben hinni lehetett. Most is, pusztán azzal, ahogy ott állt, hitet árasztott.

Piroska az elején akarta kezdeni. De rögtön megérezte, hogy ez az ember mindent tud. S attól pedig ő valósággal kislánnyá tőporodott. Akaratlanul is panaszkodni kezdett.

– Nem marad nekünk semmink se, ha így megy, főúristelendő úr! A mi munkánk, a mi napi szerzeményünk is: mintha lukas zsákba folyik a liszt a garatról...

A pap mozdított magán egyet, s Piroska megértette, hogy majd csak akkor kell beszélnie, ha kérdezik.

Nincs elég feljegyzés – s így kellő magyarázat és okfejtés – a különböző korszakok és ezekben a különböző társadalmi rétegek embereinek testtartásairól, járás- és kiállásmódjáról, vagyis arról a szerfölött leleplező módról sem, ahogy mozdulataikkal lényüket kifejezni akarták. A korszakban, amelyben történetünk folyik, nem csak a koplalóművészek kértek helyet a múzsák területén. E korszak Közép-Európában kiásandó telefonkönyvei lapszámra ejtik majd gondolkodóba s ámulatba a kései kutatót a nevek után a kenyérkereső foglalkozás e megjelölésével: mozgásművész, mozgásművésznő. Ezek feladata az volt, hogy mindazokat, akiknek a napi élelem megszerzése körül már annyi mozgást sem kellett végezniök, hogy az eléjük került sült csirkét maguk darabolják fel, s akik így szinte el is feledték az emberi test mozgásának alaptörvényeit, tehát hogy mindezeket a nem is oly kisszámú rétegeket megtanítsák a társadalmi állásuknak megfelelő testmozgásra. Erre elsősorban a nevetségesség miatt s a biztonság végett volt szükség. Egy bankárné, de még egy főhercegné, mialatt gépkocsijából kilépve a színház márványlépcséjéig haladt, sosem tudhatta, vajon az utca népe irigyli-e vagy röhögi. Emésztette ilyen gond a menyődi patikusnét, a kántornét is, a piacon átmenet; sőt a kötélverő Fábján írnok fiát is, gyönyörű antilopcipőjében.

Makkosynak már rég nem volt ilyen gondja.

– A tényeket szeretném hallani; a betegre vonatkozóan – mondta, nagy homlokát egy kicsit előredőlve. Keze még mindig karban volt.

Tudta már régóta más szemével nézni a természetét. Sikerének titka az volt, hogy mozgása ösztönös is volt, fegyelmezett is; fesztelen és ünnepies egyszerre. A harmadik faluban is a szép lépéseiről, megfordulásairól, karlendítéseiről volt híres. A hívek szíve belefájdult a gyönyörbe, s egy fokkal mélyebben értették az érthetlent attól, ahogy ő az oltáriszentséget felmutatta.

Ehhez ismerősei csak egyet hasonlítottak. Ahogy feszes-egyenes állásban a dupla puskáját arcához kapta, ahogy csak derékból fordulva vagy a cső végét magasból eresztve lefelé, a vad irányába, tétovázás nélkül lőtt, és tíz esetből kilencszer – kupán találván – karikába bukfenceztette a nyulat. Nyugodtan mondhatni, lelkipáasztorkodásának eredményességében volt némi része a remek vadász tekintélyének.

Senki sem talált kivetnivalót abban, hogy a szekérre, amelyet valamelyik pusztáról temetéskor persze mégiscsak beküldtek érte, a puskáját is feltette. Kék szeme, amely az imént az égre fordult, hazamenet az út menti dűlőket fürkészte. A gyászoló gyülekezet még vissza sem ért a halottas házhoz, amidőn már – durr-durr! – az ő távoli lövései felé fordított fület mosolyogva, mert mindenki látta már, hogyan nyúl le ilyenkor az apró egyházfi a bakról, s hogyan lábál a nyúlért a kukoricásba, a libáért a csádéba.

Piroska nem értette azonnal, mik azok a tények. De aztán – hacsak az kellett!

– Már nem csak a konyhabélieket ajándékoztatja: a szobabelieket is! Fejem vész bele, főtisztelendő úr! Arra se merek számítani, ami a kezem alatt van: holnapra hűlt helye lehet –

Nem ilyen tények kellettek.

– Szokott magában beszélgetni kedves anyósa? Vagy énekelgetni?

– Ne-em... Nem emlékszem.

– Álmában sem?

– Külön alszik...

– Jár a reszketősökhöz?

A fiatalasszony azt sem tudta, kik azok; Makkosynak kellett megmagyaráznia. A sokféle szektából, amelyek akkortájt Magyarországon is elharapóztak, Menyődnek a reszketősöké jutott. Esténként össze-összegyűltek valamelyik hívőtársuknál, ijesztő szövegű litániákat hadartak egyre gyorsabban, s közben rángatództak, előbb szántsándékkal, később önuralmukat veszítve. A sötét szoba padlatára zuhantak, s a pap az undorodástól arcát még félre is fordította, amikor a mendemondát említette, hogy egymásba gomolyodva mit nem műveltek. Kint a külső szegénysoron csinálták. Volt már pörük is, mert a törvény üldözi őket; az a sánta Tálós kardoskodott mellettük.

Piroska fejében fény gyúlt. De ugyanakkor olyan szédület fogta el attól, hogy anyósa milyen szennybe keveredett, hogy ki se merte mondani, mi jutott eszébe.

– Imádkozni szokott?

Makkosy csak mellékesen kérdezte. Férje halála óta az öregasszony egyre ritkábban járt templomba; végül egészen elmaradt. Gyónni sose jött többé.

Meglepetve hallotta hát a gyors választ.

– Sokat! Napközben is. De még jártában is!

– Vet keresztet?

– Nem... arra nem emlékszem. Maga elé süti a szemét, mosolyog, néha bólogat is. Mintha csak valaki szavát hallgatná. S épp olyankor, amikor restelkednie kellene. Amikor megint kiderült rá valami.

Csend támadt.

Piroskáról már teljesen lemult az elfogultság. Épp az töltötte el bizakodással, ami jövet úgy meggyávitotta: ennek a komoly embernek a tekintélye. Csak ezt az embert kell megnyerni, s minden rendben lesz.

– Főtisztelendő úrban van minden reménységünk. Tessék meggyógyítani. Tessék a lelkére beszélni!

S mivel a pap nem válaszolt, kisvártatva hozzátette:

– Hálásak leszünk... Nem kívánjuk semmiért.

A pap áthatóan ránézett. Az asszony félreértette a pillantást.

– Megháláljuk a főtisztelendő úrnak... Hisz a végén semmink sem marad!

A pap ismét ránézett. Nyelt egyet, s úgy mondta.

– Az én szavam itt már nem sokat ér.

S arra gondolt, hogy az öregasszony az utóbbi időkben nem is köszönt neki.

– Hiába tetszene beszélni velem?

– Nem hallgat az már szóra.

Megint csend támadt.

– S ha misét tetszene mondani érte...

Makkosy ránézett az asszonyra: szívéből mondja?

Igaz: pusztai.

– Vagy ha szentolvasóba tetszene foglalni – élénkült meg Piroska –, s gyertyát is tetszene szentelni közben. És Szent Antal! Nekünk mindent megérne.

A pap megbocsátó mosoly közepette ingatta meg fejét. De szemét egyenest az asszonyon tartotta.

Piroska, itt a faluban, már átment egypárszor az alku pezsdítő, szívbizsereggető, szinte boldogító lendületén.

– Ne tagadja meg, főtisztelendő úr! Szent Antal segít. Csak a közbenjárás legyen jó!

Elkapta a rábeszélés enyhe mámora. Eseteket kezdett sorolni, kapkodva és összezilálva, hogy mi minden haszonnal járt egy-egy okos felajánlás vagy idején tett zarándoklás Andocsra. Felvidámult.

– Tessék megmondani, mit ígérjünk! Vagy adjunk, akár előre is. Még mindig mi járunk jól!

„A végén még százalékot fog itt felkínálni”, gondolta Makkosy mosolyogva, de csak befelé. Arcizmai annál keményebbre meredtek.

Sokszor volt válaszáton. Engedjen a naiv hit erejének, s bármiképp is, de ezt az erőt növelje? Vagy kövesse a saját meggyőződését – amelyet csak azért érez becsületesnek, mert az ő eszéhez van mérve? Melyiket kíséri kegyelem? Vagy mélyebb, igazibb, tisztább hit?

S nem csak dölyf-e vajon az ő finnyássága?

S ha még nem lesz is eredmény, kinek a nyugalma fontosabb kettejük közül? Ezé a kis asszonyé-e, akit nem zaklathat önvád, hogy nem tett meg minden hiedelme szerint valót? Vagy az övé, amiért olyat tesz, amit *esze* csak nehezen tud vállalni?

Úgy teleszívta magát levegővel, hogy emelkedő mellén megfeszült egymásba font két karja. Ritkán volt olyan méltóságos, mint most, ezt kérdezve:

– Hány esztendő, kedves lányom?

– Tizenkilenc. Leszek – hangzott némi csodálkozással.

A pap mellére szegte állát.

– Amit én tennék, annak nem sok hasznát látnák. Nem hozzám kellett volna fordulnia.

– Tönkremegyünk, főtisztelendő úr!

– Itt nem a lélek beteg. Mert a lélek, az nem lehet beteg! Az istentől való, az örök! Az agyat érte valami, a gondolatokat...

– Minden az ő nevéen van, főtisztelendő úr! Az lesz, amit ő gondol. S tetszik látni, mikre jár a feje! Költözökdhettünk ki, ha továbbra is így forog!

Csaknem sírt.

– Vizsgáltassák meg. Helyeztessék gondnokság alá.

„Gondnokság” – Piroska csak félig értette a szót. Makkosy magyarázni kezdte neki, de mindjobban elfogta valami lelkifurdalás.

„Mintha rendőrkézre adnék valakit”, gondolta ingerülten, s egyre szűkszavúbb lett. S egyre szigorúbb pillantású. De a fiatalasszony máris értette a dolgot. Arca kivilágosodott.

– Előbb orvosi vizsgálat s aztán a bíróság?

– Orvosi bizonyítvánnyal kell kérni a bírósági eljárást!

– Másképp nem lehet? Orvos nélkül?

– Magam sem tudom már. Az első szó az övé.

A fiatalasszony elgondolkodott. Indulni készült. Most elmenőben a tanyasi iskolás lányok esetlenségével kezét csókolt a papnak.

Erre az kísérni kezdte kifelé.

Ahogy az ajtó felé fordult Piroska, megdermedt még jártában is.

Az ajtó melletti asztalon egy selyemfényű, gyönyörűen megkézimunkázott damaszt-abrosz hevert. Odament, megtapogatta. A terítő szálából hosszú rojtokat bontottak ki, a rojtok fölött meg végig kiazsúrozták. De az ő terítője volt, megismerte. A papra nézett. Az meg azt mondta:

– Zsigóék kínálták fel gyümölcsoltó Boldogasszony napjára. Szekszárdi minták.

Ettől Piroska úgy megzavarodott, hogy alig lelte a kijáróajtót.

Makkosy az utcai kapuig kísérte az asszonyt. Visszatérve szobájába, föl-alá járt, hogy elcsitítsa gondolatait. Hirtelen, mintegy észbe kapva, átment hálószobájába, a feszület előtti zsámolyra térdelt, imádkozni kezdett. A délutáni alvás szelíd kéjéért breviárium-olvasást szabott magára penitenciaképp. A breviárium előtt pedig egy régibb fogadalma szerint imádkoznia kellett. Erre figyelmeztette az az ösztönében működő óra, amely az éjfelet is oly pontosan jelezte, s amely ilyenkor délután álmából is fel szokta verni.

22

A legifjabb Kéri annak idején nem mutatta be idegenből hozott feleségét a falunak. Az intelligencia családjaihoz szemtelenségnek tartotta betolakodni. A mesteremberek, egyebek világából meg kiemelkedettnék érezte magát.

A tisztelgő látogatásoknak ez az elmulasztása pontosan akkora udvariatlanság volt, s menyődi méretben éppen olyan következménnyel járt, mintha egy újonnan kinevezett nagykövet feledkezne meg bemutatkozó látogatásairól. Sem az intelligencia, sem az iparosság nem vett tudomást Piroskáról hivatalosan. A férfiak, akik a vendéglő termeiben tréfásan még udvaroltak is neki, az utcán feleségük társaságában még üdvözölni is bajosan üdvözölhették, azazhogy üdvözölhették volna.

Szerencsére nem járt ki a házból. Menyőd asszonyai jóformán csak látásból-hallomásból ismerték. Kíváncsiságukat rejtve legfeljebb a heti piac nyüzsgésében vethettek fürkész pillantást gyors alakja után.

A hírek persze, amelyek anyósával való küzdelmeiről keringtek, növelték a kíváncsiságot. Így történt, hogy amikor Piroska a plébániára menet átvágott a faluhoz képest túlságosan tágas piactéren, akkor ugyan még csak két ablak függönye mögül irányult felé pillantás, de távozásának ellenőrzésére már a térnek csaknem minden házában megszerveződött az a bizonyos vidéki női ügyelet, amelyben a háziasszony, a házikisasszony, a szolgálólány s a félvak-félsüket nagymama egyforma buzgalommal vesz részt. Azt a jelenetet, amikor a kapuban Makkosy tőle szokatlan szívéllyel elbúcsúzott Piroskától, elhárítva, hogy az másodszor is keze fölé hajoljon, olyanfajta figyelem, izgalom, élvezet kísérte, mint az Operában Rómeó és Júlia jelenetét.

Piroska nem sejtette, micsoda színpadon, cirkuszi porondon lépdél, ahogy hazatérőben ismét nekivágott a csaknem kerek piactérnek. A nézők jobban ismerték sorsát, mint ő maga, a szereplő: akárcsak a színelőadásoknál. Azzal a különbséggel mégis, hogy ezek a nézők itt nem kívántak semmi jót annak a hősnek, akinek sorsát szemlélhették.

A templom azon a sarkon állt, ahol az utca a térből lefelé kifolyt, de a templom mellé ragasztott plébánia már egész hosszában a térre nézett; utána következett az iskola, utána a kántorház, utána a posta, azután egy öreg parasztkúria, azután a községháza, a patika, a... Vagyis a páholyok sorrendje ez volt az egyik félkörben: Buga Kálmánné öngyagsága, Pákolitz kisasszonyok, Zsigóék, Ökrös Gyuláné öngyagsága, majd a félkör másik oldalán Fördös Béláné öngyagsága, Igrechné, Csertörőné, a Bergerné, illetve a Kuruczné, Csapóné...

Külön-külön keveset tudtak az asszonyok a jövevényről. De ha értesültségüket összeszetezik, s Piroska így egyszerre ébred rá mindarra, ami terjeng róla, tenyerét arcához kebléhez kapja, s úgy fut végig azon a szabadtéri színpadon, mint akit levetkőztettek. Bugáné csak Piroska csibeültetéseit s e csibék pusztulásainak arányait hordta emlékezetében. A Pákolitz kisasszonyok – akiknek még szemüvege is hasonló erősségű volt – csak szerény levelezését tartották számon. A kövér Zsigóné azonban ismerte Piroska méhfájdalmainak természetét is, sőt kivallatta a bábát e fájdalmak eredetéről, következményéről, a házastársak meghitt érzelmi életéről s annak szomorú megbomlásáról is. Ökrösné a maga művészi képzelete és Pasztobányi Dönci szavai nyomán határozottan kialakította magának azt is, hogy a fiatal házastársak miért fordultak el egymástól. Fördösné el tudta volna sorolni mindazt a gyógyszert – aspirint, kevert port, hánytatót, vérzéscsillapítót és rengeteg mennyiségű vattát –, amelyért a vendéglősék kis szolgálója át-átszaladt a patikába, s azokból képet alakított magának a fiatalasszony testi-lelki állapotáról ő, Fördösné, született Szabadi Etelka is. Igrecz Gáborné egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy ne nyisson ablakot vagy ne siessen ki a gangra, valahányszor hallani vélte a fiatal kocsmárosnénak akár csak süldő-csiggató hangját. Csertörőné már a vendéglő belsejéből jövő hangokra is eredményesen helyezhette fülét: ők már közvetlen szomszédok voltak. Bergerné, azaz Kuruczné Piroska combjának vastagságáról, de derekának különös karcsúságáról, mellbőségéről adhatott volna centiméternyi pontos adatokat.

Ezek az asszonyok nem voltak született gonoszak. Miért támadt bennük mégis inkább rossz eseményre szomj, mint jóra, de úgy, hogy szinte nyelniök kellett, ahogy a téren átsiető fiatalasszonyt nézték? Az már az emlékműnél tartott. A különböző irányból rálövelltek minden mozdulatát lefényképezték: a szempárok zöme ilyen tüzetesen most szemlélhette először.

Hajadonfőtt volt; a kor divatjával – Menyődig jutott divatjával – ellentétben haja nem volt fiúsan rövidre levágva: a magas, fehér homlok fölött koronaként ült a körbetekert

dús, barna fonat. De magas sarkot viselt! Biztosan, fűrgén járt – kint a puszta trágyabuckái közt is ilyet hordott? Termete nyugtalanító volt, mindenütt egy kicsit eltúlzott: bokája, dereka vékonysága a kellenél vékonyabb csak; csípője s keble az ilyen derékhoz képest egy árnyalattal teltebb-ringóbb, bár még fiatalosan rugalmas. Fekete szoknya, fehér blúz feszült rajta.

Hirtelen megállt. Egy pillanatig mereven a tetők irányába nézett, aztán sarkon fordult, és éppoly gyorsan, ahogy jött, visszaindult a plébánia felé. Ottfeledett valamit? De túlhaladt a plébánián, túl a templomon is; átment az utcán, közvetlenül ott, ahol az a térből kiszakadt. A függönyök mögött a kíváncsi arcok oldalt hajoltak, az ablakkerethez, a rácshoz szorultak. Csak kevesöknek adatott meg az öröm, hogy láthassák, hova is ment olyan elhatározott léptekkel. Az orvos házába tért be.

23

– No, ennek örülök! Foglaljon helyet. Igazán örülök!

Valóban örült, s Piroska is meglátta rajta.

– Köszönöm.

S örült ő is; annak, hogy itt még annyi feszélyezettséget sem érzett, mint a papnál. Hogy túl van azon, amitől annyira szorongott: bejött, itt ül, forog a nyelve.

– Mivel kínálhatom? Egy kis száraz süteményt? Citromos levet? Az nagyon jó az ilyen melegben.

– Dehogy pusztítom én a doktor úr kamráját.

Az az asztalterítő még mindig nem ment ki a fejéből.

– No, csak egy kicsit, hogy azt hihessem, nem mint beteg jött hozzám.

– Nem is úgy jöttem – mondta, kivéve egy félbetört kekszet a bádogdobozból.

– Hanem?

Kellemesen szétroppant a sütemény a fog puszta érintésére is. Valamiképpen még ez is megkönnyítette, hogy rákanyarodjék a mondandójára.

Még jóformán túl sem volt azon, hogy „tetszik tudni, az uram nagyanyja”, az orvos máris olyan élénken bólingatta, hogy „tudom, tudom”, mint aki valóban már mindent tud. Talán még nála is többet tud: oly derülten mosolyog hozzá.

De neki már nem volt kedve mosolyogni.

– Tovább már nem bírjuk, doktor úr. Tetszik tudni, mi folyik nálunk!

Bólingatott, tudja, tudja.

De Piroska csak belekezdett a részletezésbe. A múlt héten csütörtökön, világos délben odaadta egy vajtai fuvarosnak a kútvdöröt! („Lesz itt úgyis másik!”, ezzel!) De ez még hagyján, ez még belevág az eddigi rendjébe. De ajándékozni kezdi az élő jószágot is, a baromfit...

Magában a doktor azon a badar, üdítő ötletén mosolygott, mi lenne, ha egy ilyen betegség ragályá válhatna? Az úgynevezett lelki bajoknak nincs kimutatható epidémiájuk. De ha például ennek az öreg Kérinének a tünetei egyszerre csak valami fertőzés útján elharapódnának? Körülnézett a lakásban: mitől tudna ő megszabadulni olyan könnyű lélekkel?

Erre a mondatra riadt föl:

– A tisztelendő úr szerint a doktor úrtól függ...

Most értette meg visszamenőleg egy pillanat leforgása alatt, amit Piroska közben elmondott.

- Hogy bizonyítványt adjak arról, hogy elmebeteg?
- Csak azzal lehet kérni a gondnoksági eljárást.
- Micsodát?
- Hogy gondnokság alá helyezték.

Előbb rácsodálkozott, aztán egyszerűen végtelenül megsajnálta ezt a kis pusztai te-remtést. „Hát már ezeket is tudod? Gondnokságot? Eljárást?”

– De hát hogy vizsgáljam én őt meg? Idejön hozzám? Én csak azt vizsgálhatom meg, aki megkér rá, aki megengedi.

- Kell is annak vizsgálat! Látja azon mindenki, hogy nincs ki neki teljes négyre! Olyan durván mondta, hogy utána maga is belepirult.

Erre ő ezt mondta, akaratlan visszavágással:

– Mindenki talán mégsem! Azok például, akik kaptak tőle valamit, egész rendben valónak tarthatják a viselkedését! Meg azok, akik eztán remélnék tőle valamit. Hajaj! Azok csakis ezt a viselkedést tartanák normálisnak!

Piroska elvesztette biztonságát. Csak némi idő elteltével szólalt meg:

- Amíg nem az övéket osztaná!

„Egész jó fejed van”, gondolta Ángyán. S emiatt külön is megsajnálta a fiatalaszszonyt.

- Szóval csak a bizonyítvány kellene.

Piroska élnéket belebólintott a szavába. Így hát ő valamivel hidegebben fejezte be:

- És ha én sem volnék meggyőződve arról, hogy nem beszámítható?

Piroska nem felelt.

- És ha sikerül az az eljárás? Mit csinálnak vele? Bezáratják?

– Dehogysis! Akár itt is maradhat.

- Hát akkor minek?

– Ne prédálja a készet!

- De hisz az övé! Ő szerezte!

– Akkor se prédálja!

- De miért ne?

– Mert az nem arra való!

Belepirult, ebbe is, ezt meg olyan haragosan mondta.

Ángyán mosolyogva Piroska felé kínálta a bádogdobozt.

- Hát mire való?

A fiatalasszonyt megint előntötte a harag vörössége.

- A doktor úr csak tréfál! Pedig nagyon jól tudja, hogy ez nem tréfa!

„Milyen csapdába zuhansz még?”, gondolta Ángyán, s most azon mosolygott, meny-nyire megesett a szíve ezen az asszonyon. Kedve lett volna megsimogatni, mint egy kisgyereket. Felnevetett.

– Meglehet, hogy tréfálok! De attól még az én pártomon lehet az igazság. Jó, becsuk-juk Juliska nénit, a vagyon egyben marad. S maguk még gyűjtenek is hozzá. Azazhogy maga. Még jobban beleadja a vérét, a jókedvét, a fiatalságát, minden gondolatát. Akkor mi történik?

- Szóval ki tetszik adni?

S most Piroska is elmosolyodott.

„Ha hegyi szakadékba zuhanna, éppígy sajnálnám”, gondolta Ángyán. „Éppolyan baleset érte, csak itt nehezebb a segítség. Ha ugyan lehet még segítség.”

- Legszívesebben magáról adnék ki betegségi bizonyítványt; legnyugodtabban.

Piroska gyanakvoan nézett az orvosra; aztán körültekintett.

Először volt itt. Az alacsony parasztszobába zsúfolt rendelő a használt holmik budai boltjait idézte. Volt ugyan benne műtőszék is, repedezett bőrrel bevonva, és fogfűrőgép is, még lábbal hajtós, de legtöbb volt a könyv. De köztük tömzsi fehér üvegek a meny-nyezetig emelkedő polcokon. A tégelyekhez, az egymásra állított mintadobozokhoz csak az orvos nyúlhatott. Ezenek vastagon ült a por. A szeszláng nagy tálcáján elmosatlan üvegburák heverték; nem lehetett tudni, melyik szolgál vegyi vizsgálatra s melyik kávéfőzésre.

Mindez a rendetlenség és mosatlanság, amely szinte hívta az asszonyi kezet, visszaadta Piroska biztonságát. Majdnem gúnyosan fürkészte az orvost. Az állta a tekintetét, derűsen.

– Gondolhattam, hogy hiába jövök a doktor úrhoz – mondta végre szívfájdító közönségséggel. – De van még más orvos is a világon – tette hozzá még közönségesebben, hogy Ángyán szíve ettől már nem is fájdalmat, hanem tompa bizsergést érzett.

S ráadásul az asszony felhúzta a vállát, s nyúlt zsebkendője s pénztárcája után, amelyet magával hozott.

„Nem láttam, de bizonyos, hogy a száját is elhúzta”, gondolta az orvos, miközben szelíden visszaerőltette a székre. „Milyen útra tévedsz még, merre zuhansz lejjebb? – fűzte tovább gondolatait. – Fáj ez a legurigázódás-bukfencezés a sziklákon? Nem, ez ilyenkor még nem fáj.”

Elfogta a vágy, hogy megtudja, mennyi közönségségre képes még ez a sápadt kis asszony.

Megpaskolta a keze fejét, úgy, ahogy nyájaskodó orvosoktól látta, de amit ő sose szokott.

– Eh! – rántotta el kezét Piroska. Szája sarkában valóban ott volt a gúny ideges torzulása.

„Mivel tarthatnálak vissza? Hogy akadályozhatnám meg ezt a zuhanást? Ezt a züllést? Ki felel ezért a szegény teremtésért? Mit kapott ez az élettől?”

Izgatott lett; mint mindig, ha szenvedést látott. A mások lelki szenvedése még jobban megszorította a szívét, mint a testi; azt még kevésbé tudta úgy kikúrálni, ahogy szerette volna, ahogy lelkiismereti furdalást érzett rá.

– Így. Lehet erről nyugodtan is beszélgetni.

Piroska szemében megint megjelent a ráeszmélésnek az a romlott, mocskos fénye. „Pénzt fog kínálni.” S Piroska valóban ezt mondta:

– Persze hogy meghálálnánk.

Merően az asszonyra nézett; olyan izgalom lepte meg, hogy harapni kellett egyet a szája szélén.

Volt egyszer egy tüdőrákos betege, egy nála jóval idősebb asszony; a türelmetlen család szinte noszogatta a sírba, s az asszony igazat adott nekik. Emberi tekintetben soha nem látott még annyi értelmet és fájdalmat, akkora mennyiséget az emberi belátás e két eleméből. Ő ennek az asszonnak majdnem szerelmet vallott. Az pedig mosolyogva várta a halált, azt is megértette, hogy azt a vallomást nem vigaszképpen kapta.

Ilyenfajta érzés lepte meg most is. De ez az asszony itt az egészségtelen fakóságában is szép volt és fiatal. Kimerült volt, elhanyagolt. S micsoda elhanyagoltság volt bensejében! De csak ettől is közelebb érezte magához. Keze fejére tette újra a kezét. Piroska erre ezt mondta:

– Megfizetjük a fáradságát, afelel nyugodt lehet a doktor úr.

A hangsúly közönségségébe most bizalmasság vegyült. Ángyán – keze még mindig az asszony kezén – egy pillanatra lehunyta szemét. „Csak a magyarnak van más szava a

szeretetre és a szerelemre; tán ezért nem lett szívében sohasem keresztény.” Meg tudta volna csókolni az asszony vértelen s még mindig gúnyra álló ajkát. De nyomban ezt gondolta, orrán át eresztve ki a hangtalan nevetésre gyúlt levegőt: „Húsz kilométer körzetben én vagyok az egyedüli keresztény! Szépen állunk!”

Szelíden összekulcsolta ujjait az asszony keze fején.

Az csak most hökkent rá valamire. Szemében a fény nem volt oly egyértelmű.

„Mi szeretetben lehetett része? S milyenben? – gondolta az orvos. – Legegyszerűbb volna tán, ha üzletként kínálnám neki. Aztán később áttérhetnénk az én szóhasználatomra.”

De már kezdett maga is belezavarodni ebbe a furcsa helyzetbe.

Elengedte az asszony kezét, s felállt. Erre Piroska is felállt.

– Nem olyan könnyű erre a dologra más orvost találni. Itt én vagyok az illetékes. De ajánlok egy vásárt.

S csak mosolygott az asszonyra: kimondja-e, ne mondja.

– Tudtam én, hogy megegyezünk a doktor úrral – mondta az olyan tárgyilagosan, olyan anyagiasan, hogy sose lentebb.

Erre ő hozzálépett, és átölelte. Piroska riadtan nézett a szemébe. Erre ő ezt mondta:

– Juli nénit valóban nem kell megvizsgálnom. Őt, aki az „ajándékokat” adja, ismerem. De azok, akik az „ajándékokat” kapják? Mert azoknak is lehet ám itt szavuk! Azokat nem ismerem annyira. Ettől teszem függővé, kiadom-e a bizonyítványt.

Az asszony durván kibontakozott a karjából. Ő meg ismét elnevette magát csak úgy az orrán keresztül.

– No és attól, amire maga is példálózott az előbb: hogy mi lesz az én jutalmam.

És elmondta az ajánlatát.

Piroska hátrálva hallgatta.

– Oh, oh, szégyentelen – ismételte a felháborodástól pirosan. Hátrálva érte el az ajtót, úgy tapogatta ki a kilincset; hátrálva lépett ki a szobából, noha az orvos egy lépéssel sem ment utána.

Visszaült a székre, arcát tenyerébe takarva térdére könyökölt.

Nem lehetett tudni, hogy nagy közökben a nevetés mozdít-e egyet a hátán vagy a sírás. Ő maga sem tudta.

Tíz perc is eltelt. Ekkor csóvált egyet a fején, s felegyenesedett. S állt is fel nyomban. Kint a konyhában viszont félreérthetetlenül zokogott valaki.

Ángyán megújultan sietett ki. Úgy vezette vissza a szobába Piroskát fél karral átölelve.

24

Pasztobányi Döncit mamája segítette. Raynald Tibor az unokanénjei, a kis Fábján, a segédírnok a szülei konyháján élt. Latinkovics Laci, noha elvégezte a jegyzői kurzust, a kor szava szerint, semmivel sem volt biztosabb egzisztencia, mint ők. Ráadásul árva volt. Toronymagasságban állt mégis fölöttük. Tekintélye volt.

Lakásának köszönhetette. A lakásra mindig sokat adott, pályafutása azelőtti falvaiban is. Volt már ösztöne rá.

Ambíciózus közhivatalnok vidéken lehetőleg hivatala tőzsomszédságában lakjék. Megérkezése napján, a községházáról kilépve a fiatal segédjegyzőjelölt rögtön az első portán befordult, nem kaphatna-e szobát hónapszámra. A hajdani kismemesi kúriát akkor már évtizedek óta egy módos parasztcsalád lakta, Zsigóék. Latinkovicsnak sze-

rencséje volt. A hajdani nemesúr nyolc-tíz családtag számára tervezte az L alakú házat; Zsigó Albertnek meg mindössze egy gyermeke volt, egy lánya. Latinkovics jó telítettségű ösztöne egy pillanat alatt megkapta a sugallatot, hogy itt nem szabad krajcároskodnia. Megérezte, hogy a háziak megnézik őt, s nem azért adják ki neki a nagyobbik utcai szobát, a külön bejáratút, mert a pénz kell nekik.

A lány tömzsi volt, parasztos, mellesleg még nagyon fiatal is, alig tizennégy-tizenöt esztendő. Az a bizonyos finom ösztön Latinkovicsot már régóta félreérthetetlenül felvilágosította arról, hogy parasztlány neki sem házastársul, sem alkalmi szerelmi társul nem kellhet, nem még mámoros állapotban sem.

Más ösztönünkre hallgatni és ösztönünkkel dolgozni, illetve dolgoztatni. Ösztönei biztos uraként Latinkovics a jó kártyás gyors számításával vágott be, amikor kérdésére, hogy mi lesz a lakbér, Zsigóné azt felelte, hogy csak nem veszünk össze rajta a segédjegyző úrral.

Latinkovics havi fizetése nyolcvan pengő volt. Ebből a menyődi társadalmi s illendőségi követelmények között emberi módon még csak koplalni sem lehetett. Bődör Dezső százat keresett, fűtyült az öltözködésre, s mégis olyan volt, mint a giliszta.

El kell ismerni, Latinkovics nem félt a koplalástól. Sőt: valami virtussal tudta gyakorolni. Nem pusztán a maga érdeméből.

A korszakok általában fájdalmaikból gyúrnak erényt és művészetet. E korszak nem csak azt érezte művészi teljesítménynek, ahogy egy bankárné végigmozgott a Ritz asztalai között. Közép-Európa nagyvárosaiban öles falragaszok hirdették, hogy megfelelő belépődíj fejében hol lehet gyönyörködni azokban a koplalomművészekben, akik hatóságilag lepecsételt üveglalkítókban, hatósági orvosok ellenőrzése alatt már huszadik vagy harmincadik napja nem ettek egy fél falatot sem.

Latinkovics oly elegánsan, olyan könnyedén, mondhatni olyan bőkezűen tudott koplalni, ahogy egy középkori lovag állítólag meghalni tudott a várúrnőért. Ám egy hónapra rá, hogy Zsigóékhoz költözött, már naponta háromszor étkezett, mégpedig a saját külön szobájában. Maga Zsigóné tette le kifogástalanul megterített asztalára a kettős tányért, az evőeszközt, oly halkán, ahogy a hívók az áldozatot helyezik az oltárra.

Ha valaki meg tudta volna csinálni azt a varázslatot, hogy a segédjegyző Latinkovics Lacit és a Zsigóéknál lakó Latinkovics Lászlót egymás mellé teszi, mondjuk egy vasúti fülkében, nemcsak hogy idegen nem fedez fel köztük hasonlóságot, hanem ők ketten sem ismernek egymásra; legfeljebb az egyező hajszínt, orrot és nyakkendőt furcsállják meg kölcsönösen egymáson.

Latinkovics otthon nem volt alkalmazkodó, nem volt szolgálatkész. Még csak udvarias és beszédes sem volt. Goromba sem volt. Úri volt; pontosan olyan módon, ahogy Zsigóék az úriembert elképzelték.

Vagyis hát mégiscsak alkalmazkodó volt, de azon a felső vagy belső fokon, amelyről mi magunk sem tudunk. Természetesen, színészkedés nélkül volt úr. Az a fajta úr volt, akire azt mondják, született úriember.

A derékszög alakú ház udvar felőli részét oszlopos tornác futotta végig. Ebből nyílt Latinkovics szobája. A tornácnak ezen a felén addig búzászsákok, hirtelenében betett hordók foglalták a helyet, arrébb egy kiérdemesült szuszék. A padlásra, a pincébe kerültek. A tornáctól a kapuig az udvart naponta söpörték. A baromfiak drótkerítését megjavították. Két hónap múlva a tornác addig fehér falát Czecei, a kőműves piktor módra festette ki; a szabályosan megismétlődő sárga alakzatok ágon ülő madárkát ábrázoltak. Valahányszor Latinkovics otthon volt, a háznak ezen a részén meghalkult a szó.

„Hátha ez lesz a vőnk”, gondolta Zsigóné az első találkozás első öt perce után. A fiú olyan vékony volt, olyan finom, mint a konyha falára készült színes nyomatok vőlegényei. Haja, mint a zsenge kukoricacsévéből kilógó bajusz. Később képtelenségnek érezte ezt a gondolatot. A sublót teteje vásárfia csecsebecsével – hamutartót őrző tiroli menyecskével, apró cserépkulaccsal, hőkezelt üvegből készült virágvázákkal – volt tele. A fiú ezekhez támasztotta a fényképeit: egy ezredest, egy puskás-vadászruhás idősebb hölgyet, ugyanazt a hölgyet egy velencei gondola előtt; egy póniló hátán ülő kisfiút. De aztán, két-három hónap múlva, Zsigóné ismét visszatéregedett ahhoz a gondolatához, hogy ez a csokornyakkendős tiszta fiú legyen egyszer a Jolánka férje. Nem volt más választás.

Zsigóékat az első világháború tette módossá, mégpedig a kegyetlenebb eszközeivel. Az egy szem nagybácsik, unokatestvérek csomóba hulltak Galíciában, a Doberdón; a földek, házak, szőlők harmadik ágról is az óvatos Zsigó Albertra szálltak, akinek – mint nyíltan is mondogatni szokta – megállapodása volt a golyóval, hogy kölcsönösen elkerülik egymást. A háború után Jolánka polgáriba került, előbb a regölyi, aztán a pincehelyi apácákhoz.

Ez elkerülhetetlen volt. Azon a szinten, ahova a gazdák között fölkerültek, egy-két polgári éppúgy ki volt osztva a lányokra, akár a büszkeség. A téli s tavaszi iskolaszünetekre a lányok fokozatosan félcipőben, rövid fehér harisnyában, berakott rövid szoknyában, matrózlblúzban tértek meg a faluba. Ez volt az aranyhíd. Ez adott jogot arra, hogy ezek a módos gazdalanysok, ha az alkalom úgy hozta, kalapot is tegyenek, akárcsak az intelligencia lányai.

A süldő lányok tetszelegve, vidáman tolongtak ezen a hídon. Maguk sem sejtették, milyen kegyetlen csapdába sétálnak bele.

Ez a csillogó híd nem vezetett vissza a földre.

Ki vehetett feleségül Menyődön egy olyan lányt, akinek családja ugyan parasztéletet élt, de aki maga már felhúzott orral ment el az istálló előtt, sőt a nyári nap elől is az első szobába húzódott, kezében a legújabb Színházi Élettel vagy Új Időkkel? S ha csak egy ilyen lány lett volna Menyődön. Tucatnyi volt belőlük minden évjáratban, közékük számítva azokat is, akik hozzájuk hasonultak anélkül, hogy kitették volna lábukat a faluból. Mire előtt külön csoportban sétáltak, vasárnap délután zsúrokat tartottak, kicserélve az előbb említett szellemi termékek példányait és híreit. Saját öccsük vagy bátyjuk – ha véletlenül volt egynél több gyermek is a családban – gyanakodva kerülgette őket.

A fiúk, ha mégoly módosak voltak is, nem mentek iskolába, s dolgos, kemény asszonyt akartak, a magukéhoz hasonló családokból persze. Nem mintha ők dolgosak és kemények lettek volna. Épp azért kívántak ilyet, mert a kétkezi munkától őket magukat is kezdte már eltávolítani az ízlésük, a rátartóságuk, no meg az, hogy lehetett módjuk rá. Őket más oldalról kerítgette az úrhatnáság.

Mindebből a lényeg az, hogy valahányszor Latinkovics délután hazament, Zsigóné sokféle halk rendelkezése, suttogása közt előbb-utóbb ez is elhangzott.

– Jolánka! Hol az a lány? Jolán!

Ha nincs európai búzaválság, Jolánnak is zongora elé kellett volna ülnie; ki volt szemelve már a zongora helye is a „tele háló” hatalmas, fényes szekrényei között, amelyek asszír-babiloni síremlékekre emlékeztettek. Így kézimunkához kellett ülnie, hol a tornác tulsó felén, amelyet Zsigóné verandának rendezett be maguknak, hol az udvar közepén álló régi szaletliban, amelyet ugyancsak rendbe hoztattak Zsigóék.

Jolán szeretett kézimunkázni, és tudott is. Engedelmes is volt. Egy perc múlva ott görbedt tűi fölé, ahova ültették. Kezdetben megsejdtette, mire is van odarendelve.

Aztán megszokta, akár magát a kézimunkázást, amely a kezdetén szintén nem volt ínyére.

Latinkovics megérezte a finom pókfonalakat; de érezte azt is, hogy azokon ő kedvére, sértetlenül fog lépegetni. Végeredményben így lelkileg is jól érezte magát. Hevert a díványon, a szellemi termékeket ő is elolvasta, olvasott egyebet is. Át-átsietett a községházára, még estefelé is, komoly arccal, mint akinek valami adatra van hirtelen szüksége, vagy valami gyorsan elvégzendő munka jutott eszébe. Szükséglete végzésére járt át, mert röstellt a lány előtt lemasírozni Zsigóék udvar végi kis kőfülkéjébe. Ha már a községházán volt, szobájába is beült legalább egy ráadás cigaretta idejéig. Visszajövet váltott egy-két szót Jolánnal, annyit, amennyit ösztöne szinte patikamérlegesen esetenként előírt.

Aki ingyen kap valamit, annak viszonzásul voltaképpen csak egyet kell adnia. Hogy az ajándékozó ne haszonlesésből adjon, hanem megkapja azt a természetes örömet, amelyet a nemes adakozás fakaszt. Zsigóné mesterkedését az ura is megsejdtette. Nemcsak azért nem szólt ellene, mert az asszonyi dolgokba nem szokott beleszólni. Hanem azért sem, mert azt is tudta, hogy a fiú csaknem teljesen ingyen él náluk, és noha nagyon is takarékos volt – nem sajnálta ettől a hamar tekintetű, ettől a parasztok társaságában oly határozott szavú legénytől. Nem kis dolgot kapott tőle. Ritkán kerültek össze; leginkább még a községtanácsban. De ott ez a fiú őt kedves házigazdának szólította, és az én kedves házigazdaimként emlegette.

Latinkovics fizetett Zsigóéknak. Rögtön beköltözése másnapján átadott az asszonynak egy negyedrért összehajtogatott tízpengőt. A markába nyomta, másról beszélve, mint valami mellékes és ugyanakkor szégyellni való dolgot. Ezt az első félév folyamán többször megismételte. Az összeg mindig tíz pengő volt, de az átadás a kezdet borraavaló-szerűségétől oda fejlődött, ahogyan abban a korban a sikeres teljesítményük után a sebészeket, az előadókat és a megvesztegetett köztisztviselőket volt szokás tiszteletdíjban részesíteni. Zsigóné követni tudta a fejlődést. Meghatározott összegről még egy év múlva sem esett szó.

Ha Latinkovics elkerült Szekszárdra vagy Dombóvárra, hozott egy doboz cukorkát. Még a dobozát is el tették.

Zsigóné meg ki-kikérte lakója tanácsát.

Ki-kikérte Jolánka kelengyéje ügyében is. Ez volt a pókháló finom szála. Latinkovics készségesen szolgált tanáccsal, ráment a fonálra, de a végén most is ügyesen lelépett róla:

– Az illetékes a szóra persze a boldog vőlegény lesz.

Tekintetéből lehetett volna csak kiolvasni, magára gondol-e vagy másra; hogy elutasítja-e vagy erősíti-e a gondolatot. De tekintete, arca hideg maradt.

Zsigóné nem adhatta meg magát. Nyaranta otthon még mezítláb járt – ha úgy fordult, az istállókban is –, s a konyhaküszöbre ülve jókat tudott vacsorálni a térde közé fogott aludttejcsöcsögből; de az érettségivel ő is pontosan tisztában volt.

Az érettségi szellem- és népzüllesztő hatásáról méltó képet festeni, ez a hálás vállalkozás még senkinek sem jutott eszébe. A műveltségnek ez a különös népbetegsége azon a területen pusztított – csak épp az ellenkező oldalon –, amelyen az írástudatlanság; volt olyan végzetes, mint az, legalábbis a századelő Magyarországon. A tudás kompromittálása volt. Menyődön csak érettségizett ember számított úriembernek. A közhiedelem az érettségit tartotta az első, külső kapunak a társadalom úgynevezett felsőbb osztályaiba.

Az érettségi afféle nemesi levél volt, azzal a különbséggel, hogy nem bölcsejébe kapta az ember, hanem nyolc évig kellett görnyedezni, derékból előre-hátra hajlongani érte egy olyan rossz illatú teremben, amelynek padjai is a gályarabok ülőhelyére emlékeztettek. A felsőbb osztályok szemében már rég nem a bacchaloreatus számított, hanem a pénz. E hajdani szellemi rangnak – ahogy történni szokott – igazánból a fölfelé ácsingózó rétegek előtt volt szemkápráztató fénye. Lefelé lebegő útján Menyődre ez a csábító ragyogvány körülbelül azokban az esztendőkből jutott el, amikor az a szertelenül szétálló szoknya, amely a krinolin utánpótlás volt, vagy az a vállra borított könnyű selyemkendő, amelynek két csücskét Zsigoné pontosan úgy kötötte meg hátul, ahogy Staelné vagy Bonapartené, képmásaik tanúsága szerint. Szellemi fertőzésének hatása itt is a tömegmánia határán járt. Elképzelhetetlen volt például, hogy egy jegyző lánya olyan emberhez menjen feleségül, akinek nem volt érettségije. Ha egy tanár vagy egy ügyvéd fia nem tett érettségit, az csaknem olyan bukás volt, mintha ráadásul sikkasztott is volna. Mocsányban egy pusztáról hozott menyecske – egy botos ispán lánya – öngyilkosságot kísérelt meg, amikor a lakodalom után megtudta, hogy férje vasutas-egyenruhájának gallérszegélyén az ezüstcsík csak négy középiskolát jelent, s nem nyolcat, nem érettségit! A tehetősebb iparosok és kereskedők lányai már ártatlan süldőkori csacsogásaik alatt aszerint osztották ketté a fiatalemberek világát, hogy kinek van meg az érettségije s kinek nincs. Varsádon egy állatorvos kitagadta a fiát, mert szégyenében s megriadtságában nem volt hajlandó nekimenni a pótérettséginek. Bajszos legényeket félholtra pofozni csak azért, mert görög nyelvből elégtelent vittek haza, országra, illetve földrészekre terjedő szülői szokás volt. Tán szükséges még hozzátenni azt a később érthetlenné válható körülményt, hogy aki pofozta vagy botozta őket, ógörögül az apa sem tudott, és nem is óhajtott tudni egy betűt sem. Hogy kinek volt meg az érettségije s kinek nem, az Jolánka barátnői körében is minden alkalommal félreérthetetlen pontossággal megtárgyaltattak. Néhány szellemileg-gazdaságilag hátrább maradt országban a mánia horgát maguk az uralkodó osztályok, a kormányok vezetői is lenyelték, szem elől tévesztették a pénz közvetlen mindenhatóságát, rövidebb-hosszabb időre bedőltek a körülményeskedésnek, a látszatnak.

Olyan törvényeket hoztak, mintha a hivatalok elnyeréséhez valóban tudás kellett volna! A kaszárnnyakban az újoncokat éppúgy kettéosztották, s másképp kezelték, akár a nemes-nemtelen szempontok idején, de úgy tettek, mintha itt is a műveltséget vették volna mértékzsinórnak. A Monarchiában a munkás- és parasztfiú három évet katonáskodott; aki érettségizett, az egy évet, de azt is kivételes helyzetben. Tiszt, még tartalékos tiszt is, csak az lehetett, akinek megvolt az érettségije. Az szavazati joghoz is másképp jutott. „Az ember a bárónál kezdődik” – csomagolt nyegle burokból kemény osztályigazságot egy felvilágosodás korabeli szólásmondás. Az ember most annál kezdődött, aki érettségit tett: nagyjából az érezhette magát úgynevezett teljes jogú állampolgárnak. A többi – kimondhatjuk – valami enyhe bélyeget viselt. Szó sem férhetett hozzá, Jolánka csakis érettségizett emberhez mehetett.

Latinkovics Laci átment azon a bizonyos felsőbb világba nyíló kapun, azon a híres vizsgán, amelyet vizsgának csak azért lehetett nevezni, mert arra a vizsgázandók elsősorban is a csalóképességükkel készültek föl, a csalás, azaz a vizsga szerencsés megúszása után pedig egy óriási hazugságról kaptak pecséttel, seregnyi aláírással ékített okiratot, hogy röviden szóljunk. Ógörögül Latinkovics Laci sem tudott, még olvasni sem, abból az egyszerű okból, mert ógörögül a megyében – görög tanárját s a többi intézet valamennyi görög tanárját sem véve ki – egyetlen lélek sem tudott, de nem is akart tudni. Ám Latinkovics

véletlenül – egy sokáig húzódott vörheny kínzó emlékeképp – az egyszeregyet sem tudta, főleg ott, ahol a hét és kilenc lép a vetélőbe. A fizika képletei közül néhányat tudott; azokat tudta – azokat vágta be –, amelyeket képtelen volt megérteni; a megértetteket viszont elfeledte. Legtöbb még a történelemből és az irodalomból ragadt meg benne a tanárok magyarázata nyomán: a figyelemre, mások gondolatainak átvételére, arra a szellemi hajlékonyságra, amelynek később annyi hasznát látta, már gyerekkorával megvolt a képessége. Ha nincs érettségi, Latinkovics nyilván pótolja műveltsége hiányait, érdeklődő természet volt. A fizika tudására például épp azért nem kapott soha ingert, mert az idevágó tudásról annak idején bizonyítványt kapott, mégpedig oly előzmények után, amelyekre gondolni sem szeretett. Tudott biztosan, fennakadás nélkül egy sereg értelmetlen szöveget – a tárgyesetet kívánó latin idő- és helyhatározók versikéjét, Kölcsey egy körmondatának és Kossuth egy képviselőházi beszédének elejéből, valamint az első magyar nyelvemlék elejéből néhány sort és – itt említendő, mert ezt is abban a rossz illatú tantomemben sajátította el – fél kézzel cigarettát sodorni. De nem is erről volt szó! A lényeg, amit az az iskola, az a tanítási rendszer nyújtani akart, azt ő is megkapta. Az önérzetet arról, hogy tud; tudja azt, amit úriembernek tudnia kell. S ezt valóban példásan tudta. Nem ejthettek előtte semmi olyanról hangot, amire ő benső, igazi érdeklődéssel, a megértéshez szükséges alázattal hegyezte a fülét. Megtanulta, hogy a nem tudásban csak egy veszély van, a rajtakapás; igen okos ösztönrel az utóbbi ellen vértette föl magát.

Zsigó Jolánka barátnői is csak érettségizett emberhez mehetek férjhez. Hozományuk erre a rangra emelte őket. A lányoknak, főleg, ha egy-egy szemrevalóbb eshetőségről esett szó, elég lett volna a pusztá papír – merthogy így mondjuk, az ifjúság még az idealizmusban él –, de az apai tekintetek mélyebbre láttak. A világ nem csak a búzaár irányából repedezett. A népek még csinálták a hókuszpókuszt a címek és rangok körül, de aki a pénzhez értett, az kezdte érteni már Menyődön is, hogy abba a felsőbb világba való belépéshez a pusztá érettségi nem elég, nem annak esztergályozottabb foka, a doktorság sem. Nem bizonyos, hogy azok viselői falon belül lehetnek.

Latinkovics Lacinak az igazi vizsgálója az volt, hogy őt mindenki első tekintetre a bejutásra kiszemeltek, a valódiak, mondhatni a valódi érettségizettek közé számítsa. Ezt szolgálták a sublótá állított fényképek is: íme ő már születni is abban a felsőbb világban született. S állása volt. S bár az az állás alig volt biztosabb, mint Pasztobányi Döncié vagy a kis Fábjáné, ő úgy bele tudott abba helyezkedni, ő azt úgy tudta hordani – ahogy különben a ruháiba is bele tudott helyezkedni, ahogy azokat is hordta! Zsigó Jolánka Menyődön csakis Latinkovics Lacihoz mehetett feleségül.

Zsigóné nem mulasztott el egy alkalmat sem, ha szálát eresztetett.

– Nézze már csak, mit kínálnak itt megint nekem – mondta a segédjegyzőnek ismeretségük körülbelül második évfordulóján.

Előkelő ember egy kérésről se feledkezék meg, viszont egyet se teljesítsen azonnal, mert inas dolga az első szóra ugorni. Latinkovics szokásához híven legalább estére akarta halasztani igen lekötelező mosolyok közepette az asszony által említett holmi megtekintését; annál is inkább, mert sejtette, miféle dolgokról akarja az ismét a véleményét.

Mielőtt azonban a szívélyes mosolyai közepébe odahelyezte volna az éppoly szívélyes pillanatnyi visszautasítást, elfoglaltságára hivatkozva – mert az előkelő emberre az is jellemző, hogy előre minden perce mindig le van foglalva, s az időt úgy kell „szakítania” magának –, ezelőtt szerencsére még idején elméjébe villant egy fontos körülmény.

Előző este történt, hogy Ökrös a nagyvendéglőben tájékoztatta az értelmiség tagjait a levanteoktatói állás helyzetéről; arról, hogy a fizetés is és ezáltal az oktató személyének megválasztása is a községtanács, vagyis a falu módos gazdáinak kezében van.

Zsigó Albert Menyőd egyik leggazdagabb gazdája volt. Bíró csak azért nem lett, mert ez a köztisztelőben, már-már közrettegésben álló, szívós akaratú, jó beszédű ember elsápadt, verejtékezni és hebegni kezdett, ha tízfőnyinél nagyobb gyülekezetben kellett megszólalnia. El is kerülte, s fogyatékosága szerénység számba ment, érdemei látszatát növelte. A községet azért – már csak vagyona erejénél fogva is – ő igazgatta egy másik vagyonos Zsigóval együtt, aki szintén nem vállalt bíróságot, de egész más ok miatt.

Annyi idő alatt, amíg egy elkezdett mosoly hidegebbre vagy melegebbre fordul, Latinkovics agyán átsuhant mindez és még hozzá vagy hárommannyi.

– Boldogan! – mondta tehát, s megolvadt mosolyát megtoldotta még egy szolgálatkészséget kifejező gyors és széles karmozdulattal is, olyannal, amely lábbal végezve pukedli lett volna.

Bementek Zsigóék ünnepi szobájába. Latinkovics tán egyszer járt itt, megérkezése idején; kerülte házigazdáival a túlságos összelekedést. Meglepetve nézett körül.

Először is a tálalóra felsorakoztatva három fémtálcán állt meg a szeme. Mindegyiken kávéscésze, tejes- és kávéskancsócska, egy kistányér a cukornak. A középfajta kávéházak és vendéglők szokásos készlete. Kériéknél sose látott ilyesmit – a kávé ott csupaszbögrében tették a vendég elé –, de rögtön kitalálta, hogy mindez csak onnan kerülhetett ide. Talán még a hajdani berendezésükből maradt meg, használatlanul, valami kamra polcán.

De ilyet megvenni! Mít képzél ez a buta Zsigóné? Hogy úgy tálalja fel majd vendégeinek az uzsonnakávé, mint a kocsmákban?

Hirtelen eszébe jutott az az ezüstóra, amelyet ő azért nem vett meg, mert nem volt pénze, de amelyet Pasztobányi óvatosságból utasított vissza.

Eszébe jutott, milyen hangon tárgyalták meg előző este az öreg Kériné históriáját.

Két szék volt egymás mellé állítva, s azon fehérnemű, közlőről megnézve csupa-csupa gondos horgolás, hímezés, áttörés; asszony tudhatja csak ennek a sokfajta kézügyesség szülte dolognak a nevét. Terítők, szájkendők, zsebkendők.

– Elég finom ez? – kérdezte Zsigóné. – Hordják az ilyesmit? Mert én elég régieknek nézem...

Latinkovics csak állt. Mosolyát megint nem tudta, milyen irányba kormányozza.

– Krajcárokat kérnek érte. S van itt még egyéb is.

Latinkovics nem szólt semmit. Ösztönére bízta magát. Mosolya ettől hirtelen olyan olvadóra melegült, hogy szinte sercegett. Két karja elragadtatott mozdulatot tett.

Kisietett a szobából.

Zsigóné szintén ösztönén át érintkezett a világgal. A mosolyra mosollyal felelt. Enyhébbel ugyan, de még sosem érezte lakóját ilyen közel magához, a családjához, Jolánkához.

A boltajtó előtt kétlépcsőnyi emelkedés volt. Kurucz Ferenc ezen sétált föl-alá. A teste mozgását, a termetét élvezte ő is. Ez a termet olyan volt, mintha jól megrázták és földhöz ütögették volna, akár valami zsákot: mindene lejjebb volt a szokásosnál; a fej a vállba csúszott, a mell a gyomorba, a has a két comb közé. Mintha minden lépéssel összebb rázó-

dott volna. Kurucz Ferenc szeretett boltja ajtajában állni, vagy fel-alá sétálni a boltajtó küszöbélzékén; de nem boltosköpenyben, hanem valamelyik jó szövétű öltönyében.

Így rögtön nyilvánvaló lett, szétaradt, de szinte a felhőkig, hogy bent a pult mögött segéd áll, s ő – tulajdonos.

Felesége a pénztárban ült; úgy, ahogy Kurucz úr megkívánta: berizporozva és kibodorítva. Felesége neve a faluban: Bergerné. Kurucz Ferenc egykori főnöke özvegyét vette nőül.

Azokban a percekben, amikor nem közelített vevő, hajóskapitányok jöhettek volna Kurucz Ferenchez leckét venni abból, mint sétáljunk a parancsnoki hídon, amidőn hajónk szélcsendes óceánok vizét hasítja.

Ha közelített vevő, még Latinkovics is odajöhetett volna leckét venni, mint kell valakit visszautasíthatatlan, mindazonáltal feltűnés nélkül való udvariassággal bebocsátanunk magunk előtt egy ajtón.

Bárki volt is a vevő, megkapta azt az udvariasságot; az ilyenfajta udvariasság nemcsak annak kölcsönöz tiszteletet, aki kapta, hanem még inkább annak, aki adta. De vevője válogatta, hogy ki után lépett be maga Kurucz Ferenc is az üzletbe.

A vevő ezúttal tizennégy-tizenöt év körüli hajadon volt. Mezétlábas volt, ennek nem járt volna főnöki kíséret. De Kurucz Ferenc, attól a sajátos szimattól indíttatva, amely a kereskedőt a rendes embertől megkülönbözteti, e jelentéktelen csitri nyomán is bement az üzletbe. Szimata nem csalta meg.

– Kannát kérek – mondja a lány. Mindkét keze a kendő alatt.

– Milyet parancsol? – kérdezte gépies előzékenységgel a jól betanított segéd.

Kurucz Ferenc némán felmutatott a mennyezetre. Ott függtek a kannák. A segéd egy kampós rúddal leakasztotta ügyesen azt, amely felé a tulajdonos ujjja állt.

– És süvegcsukrot is kérek.

Keresgélt emlékezetében.

– És egy nagy ollót meg egy kicsit.

– Cukrot mennyit, kérem?

– Egy egész fél kilót.

„Ki küldhette ezt ide?” – nézett össze a pénztár és a pult.

Rögtön sejteni lehetett.

Lisztet kért a lány, majd hirtelen nekiderült arccal lekvárt és egy palacsintasütőt. Mintha ott azonnalmód palacsintát akart volna sütni. Nézett még a szalagok felé is, de aztán mégis a pénztárhoz lépett.

Úgy lett, ahogy gondolták. A kendője alól ez is azt a fekete fedelű kis könyvet húzta elő.

Az öreg Kériné bevásárlókönyvét.

Az asszony ingerülten kapta fel fejét arcán a rizsponnal, homlokán az örökös fejfájása ráncaival. De férje pillantására mégis átvette a könyvecskét, s egy enyhe vállrándítást vegyítve abba a mozdulatba, ahogy tollért nyúlt, írni kezdte a tételeket.

Csak amikor az a lány elcipelte a holmiját, akkor adta ki Bergerné, amit magába fojtott:

– Szólhatnál már Kériéknek!

Kurucz Ferencnek volt egy mozdulata: valahányszor üzletet csinált, vagyis befejezett egy munkát, egyik kezével le- s lesöpörte a másik kéz hátát, majd tenyerét összedörzsölte. Ezt csinálta akkor is, ha elhatározásra, vagyis szellemi munkára készült.

– Nincs jogunk tudomásul venni a belső családi ügyeiket.

– Az egész falu beszéli!

– Értésített minket valaki? Amúgy sem vagyunk jó viszonyban velük.

Ez azt jelenti, hogy nincsenek baráti viszonyban. Kurucz Ferenc azt hitte, hogy a fiatal Kériék csak náluk mulasztották el a tisztelgő látogatást. A két ház csak üzletileg érintkezett. Már csak azért is, mert az egyik a legnagyobb kocsmá, a másik a legnagyobb üzlet a faluban.

– Már eddig százhusz pengő a számla!

– Nem az én gondom. A múlt hónapban mennyi volt?

Bergernét idegesítette férjének ez a – néha negyedóráiig eltartó – kézmozgatása. Tudta, abban az időben ragadt rá, amikor maga is napszámmra a lisztet mérte.

Indokolatlan dühvel felelte.

– Valami negyven!

– És kifizették?

Ez afféle oktató, megrovó kérdés volt. Mindketten jól tudták, hogy Kériék – bár két részletben – „kiegyenlítették” a bevásárlókönyv első havi „egyenlegét”; hogy Kurucz Ferenc nyelvén beszéljünk.

A felelet helyett ezért Bergerné azt mondta a fejfájósok döfhetnekjével:

– És tán azt sem tudja, hova kerül ez az áru?

Mindketten egyformán tudták, hogy a bevásárlókönyvre vett vasholmit ez a lány is egyenest Bartus Józsefékhez viszi a műhelybe vagy egyenest a házba.

Az a minden lében kanál paraszt, Bartus József ugyan csak negyedarat ad érte, vagy annyit sem. De a cukor és a liszt, meg a só, a kávé, a paprika, a füstölt és sózott hal, a rizsa, a tarhonya, egyszóval a megehető holmik mellé valami készpénzt is így szerez az, aki a bevásárlókönyvvel jelentkezik.

Kurucz Ferenc erélyesen szembenézett feleségével, s közben szembogarát egy pillanatra a segéd irányába lökte.

Ezzel adta meg a választ: nem lehet mindent nyilvánosan megtárgyalni! Hallgass!

Csak léptei, ahogy az ajtó felé haladt, azok fejezték ki, hogy egy nagyvonalú kereskedőt ilyen részletek már nem érdekelhetnek. Különb gondokat is alárendelt már ő a célnak. Annak, hogy ezt a nem is rég oly sötét, savanyú káposzta szagú szatócsboltot, amelyet máris felismerhetetlenül megmodernizált, végül olyan világvárosi üzletté tökéletesítse, aminőben ő Bonyhádon, Faragóéknál inaskodott.

De hogy mily magasra tört, arról csak egymást poroló és egymást szorongató két keze tudott volna beszélni.

Bergerné nézte a férjét, megvetéssel és gyűlölettel, anélkül, hogy ezúttal is eszébe jutott volna: három álló esztendeig leste e miatt az ember miatt Berger Géza halálát, amíg aztán elkövetkezett, ezelőtt pontosan hét éve.

Félrefordította fejét, hogy ne lássa férje elviselhetetlen kézmozdulatait, azt a szüntelen víz nélküli kézmosást. Az a képzelme támadt, hogy maga Poncius Pilátus, akinek történetével második házassága előtt meg kellett ismerkednie, maga is lisztkereskedő lehetett, mielőtt híres ítélőszékébe lépett.

26

A tavasz a vége felé járt, s a közben eltelt hónap alatt a nagyvendéglő körül az történt, hogy... annyi minden történt, hogy az ember észre sem vette tőle az idő futását; s mint ha minden tegnapi történt volna.

Piroska türelmetlen lett, majdnem goromba; ez indította meg az eseményeket.

Előbb, mintha teljességgel megfélekedezett volna az öregasszonyról. Nem emlegette anyósa megvizsgálását sem. Úgyannyira, hogy a legfrissebb eltűnéseket férje tette neki szóvá, aggodalmaskodó hangon. Erre aztán felfortyant:

– Nekem beszélj! Hát ki itt az ember? S kié vész? S ki dolga, hogy tegyen ellene?!

A fiatal férj úgy pislogott rá, mint akit álmából riasztanak.

Nem lehetett már ő sem közömbös az iránt, ami a házában történik.

Hagyján, hogy lába kélt nem egy kapcájának, alsójának, miegymásának. De meglovasították vadásztarisznyáját; vadászszékét! Szárnyra kapott az a dús zergeszakáll-bokréta, amelyet kis ezüsttölcsérénel fogva oly alkalmasan lehetett kabáthajtókához, kalapkarimához tűzni.

Puskáját, patronkészítő szerkezetét sem tudhatta többé biztonságban.

Pislogott még egyet-kettőt Piroska felé, aztán összeráncolta homlokát, s maga elé hunyorítgatott néhány sorozatot. De hiába vont a szorosabbra feje bőrét, elméje egy cseppnyi ötletet nem ejtett.

Mit volt mit tennie, legközelebbi malacvásárló körkocsikázását ismét az édes szülei lakta puszta felé irányította.

Nagydarab apja hallani sem akart arról, hogy még egyszer megkísértse akaratos szülőanyja kioktatását. Nem és nem! A szó végét sem várta meg, kelt föl az asztaltól, s ment vissza nagy főingatást mívelve a gépszínbe.

De felesége hamar átlátta, mi fenyegeti egyetlen gyermekét.

A tönk, valóban. Ha még az utolsó percekben nem tesznek valamit.

Majd ő meggondolja a tennivalót. A következő hétre kérte magához vissza a fiát.

Égő szemű, apró asszony volt, ráceredet. Az uradalom hajdanában bérszántásokat is végzett a gőzekéivel. A középső Kéri egy ilyen szántásidényből megtérve hozta magával valahonnan délről; a Dunán túlról, ahogy dunántúliak a Bácskát nevezik.

Hallgatag maradt egész életére, de az esze jól forgott.

Az ő fejében született meg az a gondolat, amely – úgy látszott – mindent megold, anélkül, hogy bárkit megbántana, vagy bárkiben – beleértve az egész falut – visszatetszést kelthetne.

Nem kell a nyanyának módot adni az ajándékozgatásra.

Mi sem egyszerűbb ennél.

Ott van az a szállóbéli szép ház; szoba, konyha, veranda.

Csak kútja nincs. De ivóvizet kannában is lehet hordani a völgyből. Mi víz kell egy öregasszonynak?

Költöztessék ki ugyanis oda. Bizonyos, hogy ott engedni fog az a már-már gyilkos tekintetű morcossága is, amivel néha a kocsmában forog, s az a szinte gyermeki örvendezése is, ahogy kifosztóit leste. Nem lesz mivel várni őket.

Hiszen van vidék, ahol szokás is az ilyen. Hogy az öregek kivonulnak a megzajosodott házból, ki a préházba, hogy magányosan készüljenek szembenézni a kaszással.

Főzögethet magának ott a nyanya; kertészkedhet, ha akar; ültethet baromfit; még malacot is nevelhet.

Kiterveztek mindent szépen. Maga a középső Kériné ment el Menyődre, hogy előadja – kellő tapintattal – a tervet a napának.

S az öregasszony mindenre igent bólintott. Felásatták neki a kertet. Vitettek ki tyúkólat, kacsáolat, nem üresen persze. Ellátták egy-két hónapra való liszttel, zsírral; s meghagyták neki, ha valami netán mégis elfogyna: csak menessen be valakit. Vagy jöjjön ő maga. Boldogan látják a fiatalok.

S adtak neki – egy régi hímzett erszényében – száz pengőt is minden eshetőségre. Eszébe se jusson, hogy megfosztják valamitől.

Két hét múlva azt a hírt kapták a fiatalok, hogy az öregasszony a felső faluvégen néhány házban koldult.

Jókedvűen ugyan, de a végső ínség, az éhkopp olyan fokán, hogy ággal támogatta lépéseit az egyik kaputól a másikhoz.

A terv előre látó kirészletezői mindenre gondoltak. Csak arra nem, hogy az öregasszonyt hová is telepítették. Pontosan azok mellé helyezték, akiből az öregasszony látogatóinak zöme kikerült. A putrik szomszédságába.

Nem kellett sok magyarázat. Az öregasszony kiköltözésének másodnapján a szőlőbeli takaros házacská egyetlen kéménye elkezdte ontani a füstöt. Egy álló hétig bodorodott belőle csaknem szünetlenül az a hófehér színű, jó illatú füst, amilyent az égő venyige bocsát.

Amit a kedves vendégek ott helyben nem ettek meg – főleg palacsinta alakjában –, azt elhordták. A bútorokat is elhordják, el talán magát a házat is, ha a visszatérő öreg Benke vad dörgedelmei vissza nem parancsolják őket.

Mint ilyentájt mindig, reménytelenül is, nyakába vette a pusztákat Habóki nevű segédféléjével valami kis aratást nézni a putribelieknek. Az ő távollétében történt a sáskajárás.

És a pénz? A pénz? A fiatalokat végül csak ez foglalkoztatta. Hova került az a töménytelen pénz? Amit ők is kölcsönbe vettek fel!

Piroska a régi hévvel forgolódott, kérdezősködött.

Nem az öregasszonyból vették ki – mert az a szóra most is befagyott –, hanem a kirtartó vendégsereg egy-két könnyebb szavú nőtagjából, hogy meghalt, ugyancsak éppen az öregasszony kiköltözésének első napjaiban, Dömötör Tódi bácsi. Annak a temetésére kellett.

A fiatalasszony sosem hallott semmiféle Dömötör Tódi bácsiról, de nem hallott a fiatal férj sem; sőt a falu újabb nemzedéke sem.

Olyan öreg volt ez az öreg, hogy már ki sem jött a lukjából. Nem volt ki eltemettesse. Csak egy éppolyan öreg felesége maradt. De a temetést az meg már csak azért sem vállalhatta, mert mással élt; válófélben voltak!

– És ha nincs a nyanya pénze, akkor nem temetik el? Akkor ki temeti el? – zihálta a fiatalasszony a visszanyelt fölháborodástól.

Valóban, ki? Rejtély. Egy szem a rejtélyeknek abban a hosszú láncában, amivé az efféle faluvégi nincstelenség élete válik az idő teltevel.

Ekkor sütötték ki azt a toldalék megoldást, hogy csak az elemi dolgokkal látják el az öregasszonyt, s csak egy-két hétre. Ellenben vásárlókönyvet adnak neki, olyat, aminővel az úri családok szokták személyzetüket a boltba küldözni; amelynek a tételeit a hónap végén egy összegben szokás kifizetni.

Ezzel aztán megszerezhet magának mindent, ami csak egy falusi nagy üzletből kikerül. Húsért, zsírért meg küldjön csak a kocsmához tartozó székbe. Ehhez is adtak neki könyvecskét; csupán ellenőrizés végett: nehogy bárki beállíthasson az öregasszony nevében.

Más megoldást már csak azért sem lelhetek, mert az öregasszony láthatóan ragaszkodott ehhez a helyhez.

Most már lehetett, jobban mondva: itt kinn a szőlőben lehetett beszélni a vénasszonnyal arról, hogy hogyan is alakítsák a sorsát. Ha nem válaszolt is mindenre, mosolygott, bólingatott. De ha csak megpendítették, hogy s mint lenne, ha visszaköltözne a kocsmába, esetleg ki a pusztára fiához és menyéhez – kis száját úgy összezárta, hogy

a merőleges ráncok cérnaöltésnek látszottak, szemében pedig az oldalforgó tekintet mintha rejtett töröket keresett volna.

Holott nem sok oka lehetett ragaszkodni új környezetéhez. Ínségében a putribeliek – a fiatalasszony felháborodva hallotta – semmit sem adtak neki. Azahogy! Cserébe adtak neki egy-egy karéj kenyeret utolsó cihájáért, maradék miegymásáért. És kölcsönbe, esküvel erősítettett hozomokra! S a vénasszony csak mosolygott; akkor és amikor üres kézzel lépett tovább tőlük; amikor az égvilágon már semmije sem volt, hitele sem!

Az első hónap sikert ígért. A nyanya kaskájával megjelenő Biczó kislányok, akik arca oly egyformák voltak, hogy csak orgonasípként nagyobb s nagyobb természetük után lehetett gondolni, melyik másik, nem hordtak el székbeli árut többet a természetesnél. Sőt, a hónap vége felé egyre ritkábban jelentkeztek.

A negyvenkét pengős fűszerszámla ingerelhetett volna egy kis hokkantást a nyelőben. De: első hónap, a mama nyilván most rendezkedik be. A végső összeg alá a fiatal férj keze írásának legférfiasabb kacskaringóival kanyarította oda: Fűzetem, Kéri. S ki is fizette, ha nem is azonnal.

Nevetségességünket – akár megcsalátásunkat – rendszerint mi magunk tudjuk meg utoljára; a dolognak valóban ez a rendje, már a fogalom természete miatt, mert hisz egyébként nem keletkezhetnék sem csalás, sem az a fajta nevetségesség, amelyet joggal hívunk mi magunk is közröhejnek.

A fiatal házások még mindig elégedetten döccintették fejüket a kérdésre, hogy: „No s a nyanya?” – amidőn már maguk a kérdezők is alig tudták visszanyelni pukkadózásuk arra gondolva, amit a mama körül folyó dolgokból hallottak vagy tán tulajdon szemükkel láttak.

Mert vajon ki nem engedélyezett volna egy kis somolygást bár csak szája sarkának is, látván az öreg pislogót, a vén Tálóst elvonulni vállán egy vadonatúj kettős fűrésszel a vendéglő előtt, sőt az ajtóban álló ifjú Kéri előtt, s tudván, hogy annak árát az alázatosan köszönő öreg épp most emeli ki az ifjú büszkeség zsebéből, mert hisz köztudomás, hogy az öreg azt csak azért vásárolta, arra a bizonyos könyvre, hogy ahelyből a Bartusékhöz vigye. Pusztán az, ahogy a nagykocsmá udvaráról egy kocsi ölfá vagy csuta ismételten eldöcögött Csókavár felé: utcahossznyi vidám kézlegyintést, kacagást keltett, mert oly nyilvánvaló volt, hogy a rakomány hová is jut, legkésőbb pirkadat előtt. De éppígy ment végig, kanóc égő lángjaként a vidámság azon az egyetlen utcán, amidőn Puháné egy új seprőt szállított a Berger-boltból Csókás irányában. Seprő a putriba! A maguk gyártotta seprű már nem is jó! A piactér ablakai mögött az asszonyok csak fejüket rázták, úgy mosolyogtak, enyhe helytelenítéssel, de a felső soron, Villandék, Szakoliék, Óék asszonyai bele-belenevettek szájuk elé kapott tenyerükbe. Még annak a bajba sárgult Ónak az arcbőrére is gyűrődött néhány ráncnyi édes káröröm.

Hát mikor a legidősebb Biczó lány ellepegetett az így tavasz felé már trágyacsatornává züllött csermely partján fején azzal a makulátlan cinezetű kannával, s kezében egy jókora szütyővel, hóna alatt pedig egy új baltával. S tetejében a kanna sem volt ám üres; a lány járása mutatta.

– Mí az, Vilma? Megvolt a bevásárlás? – hangzott az udvarokból.

– Hát a bótba maradt-e?

A lány kezdetben oda-oda fordult a kiáltások felé. De aztán csak vitte mereven, mint egy királynő, azt a ferde szemű, azt a kanna koronázta fejét.

Meg kell adni, a gazdák nem irigyelték a csókaváriaktól azt a kis jót. Vagy ha tán irigyelték is, ráhagyták. S velük az egész falu; döntő bizonyosság rá, hogy végül is nem ők adtak óvó jelet az öregasszony hozzátartozóinak.

Még mielőtt a vásárlókönyv hónap végi bemutatása képében közelgő hógörgeteg lezúdult volna, Páka Zsófi néni volt szíves lefáradni a hegyről a nagykocsmába s előadni a maga gyógyíthatatlan náthás hangján mindazt, amit az ember lánya keresztény lélekkel nem tud már elnézni tovább.

A most már mindkét részről konokon folyó küzdelem e fordulóján ment határozatba, hogy az öregasszonyt nem hagyják magára, azaz szabadjára a házban. Az a szívós kis rác asszony ismét bejött a faluba a fia segítségére. Ő sütötte ki, hogy valami megbízható személlyel küldöznék ki naponként az ételt a mamának. Jó arra valami gyerek is. A fiatalasszony öccsére esett a választás. Már nyárelő volt, az iskolazárás ideje. A fiú akkor végezte, bizony már, a hatodikát, az utolsót. De még vékony volt a pörölyre.

Maga a fiatalasszony kocsizott el érte. Hirtelen indult útnak, nagy sebbel-lobbal. Férje meglepetve nézte. Piroska néha napokig nem szólt bele mostanában a közös gondba. Aztán egyszerre úgy belevetette magát, mintha közvetlen életveszélyt kellett volna elhárítania.

(Folytatása következik.)

Martin József

SZABÓ ZOLTÁN ÉS A SZELLEMI HONVÉDELEM*

„On l'appelaît tous par son prénom, et tous amaïent tendrement le 'personnage' qu'il fut aussi, contradictoire et fascinant: séducteur pudibond, croyant agnostique (ou inversement), idéaliste pratique, indolent énergique gentleman collectionneur...”

(Gyula Sipos)

Egy Budapesten rendezett, 2012-es kora nyári konferencia egyik résztvevője kétszer is határozottan leszögezte: Szabó Zoltán „baloldali” volt. Elgondolkodtam, majd – ahogy szoktam – nálam okosabbnak tartott embereket is megkérdeztem. Ha a Horthy-korszak koordináta-rendszerébe helyezük az 1912-ben Budapesten született, a népi irodalom falukutató mozgalmába két ismert művével huszonévesen berobbant szerzőt, akkor ez

* Ez a szerkesztett szöveg szolgált a párizsi Magyar Intézetben az író születésének centenáriumi évében, 2012. október 9-én rendezett konferencia francia nyelvű előadásának alapjául. A tanulmányban és az előadásban mindvégig a *Magyar Nemzet*ben megjelent szövegekre támaszkodtam, de helyénvaló megjegyezni, hogy Szabó Zoltánnak a *Magyar Nemzet*ben megjelent cikkeit – 1939. április 9-én közölte a napilap az elsőt, 1944. február 27-én az utolsót – kötetben is közreadták SZELLEMI HONVÉDELEM címmel. A kötetet – Szabó Zoltán ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI-nak második darabjaként – a Héttorony Kiadó jelentette meg, évszám nélkül, sajtó alá Kenedi János rendezte, Markwarth Ágnes szerkesztette, a bibliográfiát Gyurgyák János állította össze, az előszót András Sándor írta. És végül röviden a szellemi honvédelem írásmódjáról. A források háromféleképpen jelölik; a lapban a rovatcím mindig: Szellemi honvédelem, amikor a mozgalomról esik szó: Szellemi Honvédelem (amint például Márciusi Front), amikor pedig a fogalomról, köznévként, mintegy általában írnak, akkor többnyire szellemi honvédelem.